

Rok má krok, přejde prvé než zviš, ať ho neprospíš

Máme za sebou leden a před sebou 11 měsíců stále ještě novotou vonícího roku. Jedenáctku zmíním ještě jednou – tímto jazykovým koutkem totiž začíná 11. rok setkávání se čtenáři (rubrika byla zavedena v r. 2014). Už jsme spolu „probrali“ leccos, ale překvapivě jsme se ještě nevěnovali tématu, které se na počátku roku nabízí, a to původu českých názvů měsíců. Vedle etymologických slovníků Václava Machka a Jiřího Rejzka, do nichž nahlížíme pravidelně, si tentokrát beru na pomoc ještě publikace Dědictví řeči (kolektiv autorů, Panorama 1989) a Velký pranostikon (Z. Vašků, Academia 1998).

Podle celosvětově nejrozšířenějšího gregoriánského kalendáře připadá začátek nového roku na 1. ledna. K ustálení začátku běžného roku na první lednový den došlo ve většině Evropy až ve druhé polovině 16. století. Ještě ve středověku bylo datování značně nejednotné. Rok často začínal 25. prosincem (podle křesťanské tradice dnem Kristova narození), 6. lednem (zjevení Páně), případně 1. nebo 25. březnem, jindy Hodem velikonočním či 1. zářím.

Dnes běžné členění roku na čtyři roční období využívá přesně stanovitelné časy slunovratů a rovnodennosti. Naši dávní předkové jednotlivé části roku často spojovali s význačnými svátky křesťanských světců. A protože byli těsněji spojeni s děním v přírodě, byl čas určován především přírodními rytmy spjatými se střídáním zemědělských prací. Na venkově se mnohde ještě koncem 19. století užívalo staročeské členění roku na 8 období: pozimek čili předjaří (od sv. Matěje, tedy od 24. února), jaro neboli vesnu (od svátku sv. Josefa, 19. března), podletí/podlétí (od sv. Jana Nepomuckého, 16. května), léto (od sv. Medarda, 8. června), poletí/polétí (od sv. Marie kořenné, 15. srpna), podzimek čili podzim (od sv. Matouše, 21. září), předzimu (od sv. Martina, 11. listopadu) a zimu (narození Páně, 25. prosince).

Jak nepochybně dobře víte, česká pojmenování jednotlivých měsíců se odlišují od názvů užívaných v jiných jazycích. V nich jména obvykle odpovídají latinským názvům. Mnohé odkazují k osobním jménům bohů a bohyň: Januarius (bůh počátku Janus), Martius (bůh války a zemědělství Mars), Maius (ochránce růstu rostlin Maius, případně Atlantova dcera Maia), Junius (Jupiterova manželka Juno), Julius nese jméno císaře Gaia Julia Caesara, Augustus císaře Octaviana Augusta. Februarius připomíná tradiční římský rituál očišťování (februare znamená čistit), Aprilis je nejspíše motivován rašením, tedy odkrýváním poupat (aperire – odkrývat). Zbývající měsíce, české září až prosinec, vyjadřují pořadí: September obsahuje latinskou číslovku septem – sedm, October (octo – osm), November (novem – devět), December (decem – deset). Na první pohled nepřesné počítání má snadné vysvětlení. Starověký římský kalendář měl

1 Měsíc únor (Februarius) z Chronografie 354 od kaligrafa Filocaluse, 4. století. Kopie originální ilustrace

10 měsíců a začínal březnem. Rozdělení na 12 měsíců je pozdější. Byl přidán Januarius a Februarius – přestupný měsíc s nejmenším počtem dní byl v římském kalendáři poslední.

České názvy označující jednotlivé kalendářní měsíce jsou starobylé, pocházejí z praslovánštiny. Zásahu na obnovení a upevnění některých původně slovanských názvů měli u nás obrozenci. Jistě není překvapivé, že pojmenování nejčastěji odpovídají přírodním jevům typickým pro dané období, zohledňují rostliny nebo stromy mající pro ono období nějaký speciální význam, případně se v nich zmiňuje práce, která se v tu dobu vykonávala. Původ není vždy zcela jasný, u některých názvů lze předpokládat různé motivace. Vezměme to postupně.

- Leden je jedním z měsíců, u nichž je opravdu snadné vyložit původ bez nahlížení do literatury. Tento zimní měsíc bývá doprovázený sněhovými přeháňkami, mrazem a ledem.

- S únorem už je to složitější. Je nejpravděpodobnější, že jeho jméno souvisí se slovesem nořit, jelikož v tomto měsíci vznikají na ledu trhliny, led puká, láme se a jeho kusy se noří do vody. Jiným možným východiskem by mohly být výrazy úmor, umoření, jako důsledek ztenčujících se zásob potravin. Připomínám, že únoru jsme se věnovali v r. 2017 v prvním jazykovém koutku nazvaném Zimní období (Živa 2017, 1: X).

- Český březen mívá dvě vysvětlení: je to měsíc, kdy raší břízy a poskytují mízu k pití. Může však jít i o spojitost s přídatným jménem březí, protože většina samic drobného dobytka očekává a rodí mláďata. Inspirací růstem a rašením mají i duben (měsíc rašení dubů) a květen.

- Karel Čapek svůj obdiv k dubnu vyjádřil v Zahradníkové roku slovy: V máji stromy a květiny kvetou, ale v dubnu vyrážejí; vězte, že toto klíčení a rašení, ty puky, pupence a klíčky jsou největším divem přírody.

- Pojmenování květen vzniklo v době národního obrození; použil ho na počátku 19. století Josef Jungmann v překladu Chateaubriandovy Ataly. Nepochybně se mohl inspirovat staročeským adjektivem květný (vyznačující se hojností květů, kvetoucí, rozkvetlý), a hlavně polským výrazem kwiecień, který ovšem v polštině označuje čtvrtý měsíc, tedy náš duben. Poetismus květen postupně v běžném jazyce vytlačil původní název máj, vnímaný obrozenci jako germanismus.

- Pořadí června a července dělá některým lidem problémy, i naši předkové údajně slova často zaměňovali. Stejný problém býval i v latině, v níž jsou si jména Junius a Julius podobná. Ostatně se občas i dnes někteří z nás zarazí, zda použít v angličtině slovo June nebo July. Setkáváme se s několika verzemi možného původu. Označení je inspirováno červy, které lidé nacházeli v nejrůznějších ovoci. Věrohodnější zdůvodnění vychází z faktu, že v tomto období se sbírali červci (Coccoidea) – hmyz, z něhož se získávalo barvivo. Nejpravděpodobnější, třetí výklad říká, že pro tyto měsíce je typická červená barva dozrávajících plodů (třešně, višně, jahody, maliny apod.).

- Srpen je měsíc žní. A protože se dříve nepoužívaly kombajny, ale srp, je původ slova nasnadě.

- Září bývá v lidovém povědomí spojováno s výrazy záře, zářít, tato etymologie však správná není. Září je stejně jako říjen pojmenováno po jelení říji. Staročeské záruj/zářij, z něhož stažením vzniklo září, souviselo se slovy za ružej – tedy za říje vysoké zvěře. Původní podoba záruj/zářij také vysvětluje, kde se vzalo -j- v přídatném jménu zářijový. Hlavním měsícem, kdy bývá zvěř v říji, je však říjen.

- Padající listí jako východisko pro název měsíce listopadu se objevuje nejen v češtině, ale i v polštině, ukrajinštině a běloruštině.

- S lidovou etymologií, tedy mylným výkladem na základě formální nebo významové podobnosti, se setkáváme nejhojněji u prosince. Stará, řídkěji užívaná varianta prasiniec připomínala lidem prase a zabíjačky, které se v tomto zimním období často koňaly. Jiní jsou přesvědčeni o spojitosti se slovesem prosit a s vánočním koledováním. Další tvrdí, že základem je proso, přesněji prosná kaše, která se dříve v zimě běžně jedla. Podle odborných výkladů jsou však pravděpodobné jiné dvě motivace, a to souvislost s přídatným jménem siný (namodralý, šedivý), protože slunce v tomto měsíci svítí nejslaběji a dny jsou šedivé, bledé, polojasné, často mlhavé. Druhým možným východiskem je praslovanské prosinoti s významem problesknout. Prosinec označuje dobu, kdy slunce probleskuje mezi mraky.

Milí čtenáři, prožijte zbylých jedenáct letošních měsíců podle svých představ.

Použitou literaturu a internetové zdroje uvádíme na webové stránce Živy.